

REALITĂȚI ARHEOLOGICE ȘI CONSIDERAȚII ISTORICE

O lucrare despre culturile materiale de la Dunărea de Jos în sec. VII - X

Cercetătoarea bulgară Jivka Văjarova - cunoscută prin consecvența și priceperea cu care studiază problemele de cultură materială a slavilor timpurii de la Dunărea de Jos¹ - ne prezintă de data aceasta un volum în care sunt sistematizate cele mai multe din *antichitățile* din Bulgaria, socotite de autoare a fi slave sau slavo-bulgare.

Volumul se intitulează *Slavjanski i slavjanobulgarski selišta v bulgarskite zemj VI-X (Așezări slave și slavo-bulgare în teritoriile bulgare)*, Sofia, 1965, Editura Academiei de științe bulgare.

Jivka Văjarova pune un accent deosebit pe descoperirile din locul numit Djedjovi Lozea, situat în imediata vecinătate a com. Popina, reg. Silistra, procedeu explicabil, dacă se are în vedere că realitățile arheologice din amintitul loc au fost scoase la lumină chiar de către autoare.

Firește, insistența cu care sunt prezentate resturile de cultură materială de la Djedjovi Lozea lasă, la prima vedere, impresia că lucrarea este de fapt o monografie a unei stațiuni arheologice. Unele comparații însă, cu monumente arheologice aflate în restul Bulgariei și în alte țări, sunt de natură să justifice conținutul titlului volumului.

Prima parte a lucrării este rezervată descrierii amănunțite a locuințelor (p.12-88). Trebuie remarcat însă că prezentarea exhaustivă a caracterelor locuințelor, a conținutului lor, a numeroaselor situații de plan, fotografiilor etc., nu suplinesc totuși lipsa unui plan general (cu dispoziția topografică a bordeielor) a cărui publicare ar fi permis cetitorului să-și facă o imagine mai completă asupra așezării de la Djedjovi Lozea.

Dimensiunile medii ale bordeielor sunt de 3,20/4 m., în timp ce adâncimea podelelor - față de nivelul actual al solului - este de aproximativ 0,40 m. Ce-i drept, există unele bordeie a căror adâncime ajunge până la 1,80-2,00 m. Adeseori, pe podele, s-au păstrat urmele unor succesive luturi precum și găurile parilor folosiți la susținerea acoperișului.

Vetrele de foc, situate totdeauna într-unul din colțurile locuinței, se împart în două grupe: a) *cuptoare din bolovani de piatră* și b) *vetre cuptorite în pământul viu*. Cele din prima categorie se subdivid - la rândul lor - în cinci subgrupe.

Alături de câteva gropi cilindrice, descoperite în interiorul locuințelor sau în afara lor,

autoarea mai prezintă și trei cuptoare de olar - circulare în plan - și cu acoperiș în formă de calotă.

Ceramica adunată din locuințe este sistematizată în cinci grupe notate cu sigle împrumutate din alfabetul cirilic. În grupa A sunt incluse fragmentele ceramice provenind de la oale, tăvițe și castroane, lucrate cu mâna dintr-o pastă cu multe ingrediente. De obicei, această categorie ceramică este neornamentată. Tot aici se încadrează și câteva fragmente de vase modelate pe o *scândurică* din aceeași pastă și decorate, uneori, cu linii ondulate plasate pe gât. Acestea din urmă constituie grupa A1. În grupa B sunt incluse vasele lucrate la o roată primitivă cu învârtire lentă, dintr-o pastă deasemenea impură, conținând un apreciabil procent de bucățele de calcar. Ele sunt decorate cu linii vâlurite dispuse cu precădere pe fața exterioară a pereților și - câteodată - pe buze. Grupa V cuprinde vasele lucrate la o roată cu învârtire rapidă. După formă și ornament, acestea sunt întru totul asemănătoare cu ceramica nisipoasă de pe teritoriul țării noastre din cadrul culturii Dridu sau Balcano-Dunăreană, cum mai este denumită de unii cercetători. În grupa G se încadrează fragmentele de vase negre-cenușii lucrate dintr-o pastă curată și decorate, de cele mai multe ori, cu linii lustruite. În sfârșit, ultima grupă ceramică, notată cu sigla D, cuprinde vasele cu urechiușe interioare numite de către autoarele căldări. În ce ne privește, nu credem că aceste vase se pot individualiza ca o grupă aparte dacă li s-ar aplica criteriile care au stat la baza definirii celorlalte categorii ceramice. În fond, în cazul de față, este vorba de o variantă a vaselor din grupa V, căci - după tehnică și ornament - ele nu se deosebesc de acestea.

Apreciind la justa ei valoare prezentarea ceramicii de la Djedjovi Lozea, totodată vom reproșa cercetătoarei bulgare că nu a subliniat existența în așezarea de la Djedjovi Lozea a vaselor smălțuite verde-oliv, a celor colorate cu vopsea roșie ori brună, precum și a amforelor de import, de producție bizantină. În funcție de asemenea precizări, se impunea mai apoi și soluționarea chestiunii - de ce la Djedjovi Lozea nu există atari specii ceramice, în timp ce ele se întâlnesc frecvent în așezarea de la Kaleto (situată în imediata apropiere de Djedjovi Lozea).

După descrierea amănunțită și a celorlalte obiecte de inventar (fusaiole de lut, greutate de piatră, vârfuri de săgeți de fier, mărgelile de sticlă, sule de os etc.) autoarea trece la prezentarea mormintelor de incinerare - în număr de 7 - din necropola existentă la numai 500 m. depărtare de așezare. Numărul redus de morminte descoperite se datorează împrejurării că cea mai mare parte a cimitirului a fost distrusă în timpul muncilor agricole.

Locuințele-bordei de la Djedjovi Lozea se încadrează în două mari niveluri arheologice denumite de Jivka Vâjarova *Cultura I* și, respectiv, *Cultura II*. Primul este datat de la sfârșitul secolului al VI-lea și până la sfârșitul secolului al VIII-lea, iar al doilea - de la sfârșitul secolului al VIII-lea și până în secolul al XI-lea.

Definirea celor două niveluri - sugerată de unele observații stratigrafice - se întemeiază, în cea mai mare parte, pe studierea tipologică, în special, a ceramicii. Firește, de câte ori i se ivește prilejul, Jivka Vâjarova scoate în evidență și caracterele locuințelor din fiecare nivel. Astfel, bordeiele primului nivel (*Cultura I*) au drept vetre de foc cuptoare de piatră, în timp ce bordeiele din nivelul al doilea (*Cultura II*) au vetrele de foc, de obicei, cuptorite în pământul viu dinafara perimetrului locuințelor. Ceramica primului nivel este

modelată cu mâna dintr-o pastă impură, de unde și aspectul ei grosolan. De remașcat că numai într-o singură locuință a acestui nivel (bordeiu nr.25) s-a descoperit și ceramică modelată pe *scândurică*. Vasele din locuințele celui de-al doilea nivel sunt lucrate la roata olarului.

Între ceea ce numește Jivka Vâjarova *Cultura I* și *Cultura II* se intercalează un nivel de 12 locuințe. Ținând seama de aspectul general al vaselor - lucrate la o roată cu învârtire lentă - autoarea opinează că nivelul intermediar se apropie mai mult de *Cultura I* decât de *Cultura II*. În consecință, d-sa îl înglobează în *Cultura II* (p.113).

Aici se cuvine să atragem atenția că dacă la Djedjovi Lozea există un asemenea nivel, care pare a fi fost reperat și prin observații de ordin stratigrafic, atunci el nu mai poate fi însumat uneia sau alteia dintre cele două *culturi*. Prin urmare, nivelul intermediar trebuia marcat cu o siglă aparte și prezentat de sine stătător - ceea ce ar fi avut drept urmare o mai fidelă redare a realităților arheologice de la Djedjovi Lozea. În plus, Jivka Vâjarova ar fi trebuit să precizeze care este, în accepțiunea d-sale, corelația - din punct de vedere arheologic - dintre noțiunea de cultură și noțiunea de nivel. În funcție de precizările făcute, se putea apela apoi la o terminologie mai adecvată situațiilor arheologice de la Djedjovi Lozea.

Deocamdată să reținem doar că la Djedjovi Lozea au fost determinate de către cercetătoarea bulgară două *culturi*; *Culturii I* de acolo îi corespund *antichitățile* arheologice descoperite la Drenceto (Popina), Momcila (Garvân), Opașkata (Srebărna) ș.a., toate situate în nord-estul Bulgariei - în apropiere de Dunăre, iar *Culturii II* îi corespund descoperirile de la Bejanovo, Kladenți, Țar Asen, Pliska, Preaslav, Bucovți, Vârbovka, Vâlcidram, Novipazar etc.

Cultura I este atribuită slavilor timpurii, iar *Cultura II* populației slavo-bulgare. Evident, atribuirea *Culturii I* slavilor timpurii nu comportă nici o discuție. Judecând fie și numai după ceramică - criteriu esențial pentru autoare chiar și atunci când definește caracterele generale ale unei culturi materiale - avem toate motivele să nu ne îndoim de concluziile cercetătoarei bulgare. Într-adevăr, componentele principale ale ceramicii *Culturii I* - tehnica, forma și ornamentul - sunt de natură să o individualizeze ca o ceramică slavo-timpurie. Pentru a-și fundamenta punctele de vedere Jivka Vâjarova recurge la analogiile de rigoare cu materiale asemănătoare descoperite pe o arie geografică extrem de întinsă. Cum este și firesc, metoda comparativă folosită are în vedere - în bună măsură - și antichitățile din Câmpia Dunării, încadrate de cercetătorii români în cultura Căndești-Ipotești, cunoscută și sub denumirea de cultura Ciurel. Dar tocmai pentru că Jivka Vâjarova se referă cu insistență și la ceramica de tip Ciurel din Muntenia, se impunea ca în lucrarea d-sale să fie subliniate și elementele care o deosebesc pe aceasta de cea descoperită la Popina (Djedjovi Lozea). Se știe că în toate locuințele din Muntenia, atribuite amintitei culturi, ceramica lucrată cu mâna este, invariabil, însoțită de vase modelate - mai mult sau mai puțin îngrijit - la o roată cu învârtire rapidă. Specia ceramică lucrată la roata rapidă lipsește cu desăvârșire din complexe slavo-timpurii de la Djedjovi Lozea. În consecință, în cazul de față, nu mai poate fi vorba de o contemporaneitate, nici măcar parțială, între cultura de tip Ciurel (Căndești-Ipotești) de la nord de Dunăre - datată în secolul al VI-lea¹ - poate și la începutul veacului următor - și *Cultura I* de la Djedjovi Lozea, a cărei dată de început este plasată de către autoare la capătul secolului al VI-lea. Lipsa ceramicii lucrate la roata cu învârtire rapidă din complexe slavo-timpurii de la

Djedjovi Lozea ne îndeamnă să opinăm că începuturile *Culturii I* se datează, cel mai devreme, în primele două-trei decade ale veacului al VII-lea.

Dealtfel, dacă începuturile aşezării slavo-timpurii de la Djedjovi Lozea s-ar plasa la sfârşitul secolului al VI-lea, ar rămâne de neînţeles de ce cultura materială de acolo nu este contaminată de influenţele bizantine când - ştiut este - că, în ciuda repetatelor atacuri slavo-avare, stăpânirea bizantină se menţine în nord-estul Bulgariei până în prima decadă a veacului al VII-lea. Autoarea, sesizând această dificultate, se grăbeşte să o înlătore prin aserţiunea că limes-ul bizantin de la Dunărea Inferioară se prăbuşeşte la o dată ce nu poate fi precizată, dar, în orice caz, în a doua jumătate a veacului al VI-lea. O atare opinie însă, intră în contradicţie cu realitatea arheologică din nord-estul Peninsulei Balcanice².

Din datele de care dispunem, există toate temeiurile să se admită că slavii au înlăturat stăpânirea bizantină din nord-estul Bulgariei şi, probabil, din anumite regiuni ale Dobrogei de sud, de-abia la începutul veacului al VII-lea. Dobrogea de nord şi inclusiv gurile Dunării, au continuat, în schimb, să rămână sub autoritatea bizantină în tot secolul al VII-lea. Astfel nu am înţelege sensul menţiunii din cronică lui Theophanes din care reiese că în a doua jumătate a secolului al VII-lea *creştinii* (bizantinii) stăpâneau ţinuturile de la gurile Dunării³, iar expediţia lui-Constantin al IV-lea din anul 679 în ţinuturile Dobrogei de nord⁴ nu se poate explica decât dacă am admite că interesele bizantine de la gurile Istrului au fost lezate la un moment dat de bulgarii lui Asparuch. Este foarte probabil ca autoritatea constantinopolitană să se fi exercitat - fireşte, în alte tipare decât cele clasice⁵ - şi la începutul secolului al VIII-lea. În acest sens merită să fie amintită ştirea din cronică lui Theophanes potrivit căreia Justinian II, trimiţând o solie la hanul bulgarilor Tervel, spre a-i solicita sprijinul în acţiunea sa de recuperare a tronului, a stat - cât timp s-au purtat tratativele - la gurile Dunării⁶. De la sine înţeles că dacă bizantinii nu aveau la data aceea sub controlul lor nordul Dobrogei şi gurile Dunării nu s-ar putea explica de ce Justinian al II-lea a preferat să rămână în această regiune cât timp s-au dus tratative cu bulgarii lui Tervel.

Stăpânirea de către bizantini a gurilor Dunării şi a ţinuturilor înconjurătoare, în tot secolul al VII-lea şi, poate, la începutul veacului următor⁷ - în măsura în care va fi certificată prin dovezi arheologice irefutabile - este de natură să ridice şi problema dacă nu cumva valul mic de pământ din centrul Dobrogei n-a fost ridicat - tot atunci - chiar împotriva slavilor din nord-estul Bulgariei - al acestor slavi din rândul cărora vor fi făcut parte şi purtătorii *Culturii I* de la Djedjovi Lozea.

Ceva mai înainte ne-am exprimat părerea că începuturile *Culturii I* de la Djedjovi Lozea se plasează nu mai devreme de primele două-trei decade ale secolului al VII-lea. Aceasta nu însemnează numaidecât contestarea existenţei şi în secolul al VI-lea, în regiunile sud-dunărene a anumitor grupuri de slavi; dar asemenea slavi, înecaţi în marea masă a populaţiei traco-romanizate, nu puteau să-şi menţină multă vreme individualitatea etnică şi culturală. De altfel, există suficiente motive să se admită că până şi slavii din secolul al VI-lea din stânga Dunării au suferit o puternică înrăurire sud-dunăreană tocmai pentru că Imperiul mai era încă stăpân pe situaţia din Peninsula Balcanică.

Ținând seama de toate acestea, noi înclinăm să credem că, *Cultura I* de la Popina

(Djedjovi Lozea) aparține altor slavi decât aceluia din sec. al VI-lea, și anume unor grupuri care, după ce au pus capăt existenței așezărilor de tip Căndești-Ipoțești(Ciurel) din Muntenia, au contribuit efectiv și la înlăturarea stăpânirii bizantine din nord-estul Bulgariei⁸.

Mult mai complicată pare a fi problema atribuirii *Culturii II* de la Popina (Djedjovi Lozea) numai populației slavo-bulgare.

Originile acestei culturi, răspândite în nord-estul Bulgariei dar și pe o bună parte a teritoriului țării noastre, sunt puse de unii cercetători pe seama populației (proto)bulgare. Potrivit unei atari opinii, ea ar fi fost transplantată în ținuturile de la Dunărea de Jos de undeva din regiunile azoviene.

După alți cercetători, aceeași cultură trebuie pusă pe seama slavilor care ar fi creat-o în condițiile însușirii unei părți din tradițiile culturale ale populației traco-romanizate.

Cei mai mulți dintre specialiștii români o consideră cultură băștinașă. În consecință, echivalentul de la nord de Dunăre și din Dobrogea al *Culturii II* de la Djedjovi Lozea, cunoscut sub numele de *cultura Dridu*⁹ este atribuit -în mod obișnuit - populației străromânești.

Firește, fiecare din cele trei opinii se multiplică într-o serie de variante care, însă, departe de a elucida problema originii acestei culturi, sunt de natură să o complice și mai mult.

Nu este cazul să se aducă aici argumente pro și contra pentru fiecare părere în parte, dar, în discuția care ne interesează, nu se poate trece cu vederea faptul că ceramica *Culturii II* de la Djedjovi Lozea se aseamănă, în componentele sale de bază, aproape până la identitate, cu aceea din cadrul culturii Saltovo-Maiățk - răspândite pe o arie extrem de întinsă în regiunile crimeo-azoviene. Plecând de la această realitate arheologică, Jivka Vâjarova se raliază la părerea că *Cultura II* de la Djedjovi Lozea aparține unei populații (proto)bulgare sedentarizate care se găsește, începând cu sfârșitul secolului a VIII-lea, într-un proces de activă conviețuire cu slavii.

Evident, pentru ca opinia cercetătoarei bulgare să poată fi acceptată, ar trebui să se demonstreze că (proto)bulgarii - în momentul venirii lor în Peninsula Balcanică, la sfârșitul veacului al VII-lea - au adus cu ei cultura pe care o întâlnim la nivelul al doilea de la Popina.

Or, deocamdată, tocmai acest lucru nu poate fi dovedit¹⁰. Se știe că în regiunile azoviene - de-acolo de unde vin (proto)bulgarii - cultura de tip Salvoto-Maiățk se datează cel mai timpuriu la începutul veacului al VIII-lea¹¹, adică într-o vreme ulterioară momentului plecării bulgarilor lui Asparuch. Cât timp această nepotrivire de date se va menține, trebuie ținută mereu sub semnul întrebării și teza originii (proto)bulgare a *Culturii II* de la Popina (Djedjovi Lozea); iar dacă nepotrivirea dintre data de început a culturii Saltovo-Maiățk și data venirii bulgarilor în Peninsula Balcanică se va confirma în cercetările viitoare, atunci se va impune căutarea altor căi de cercetare a problemei originii culturii materiale din epoca feudală timpurie de la Dunărea de Jos și din regiunile crimeo-azoviene. În consecință, vor trebui identificate - înainte de toate - acele elemente care au creat condiții asemănătoare de dezvoltare a două culturi înrudite, situate însă în zone geografice diferite.

De aceea, nu ar fi lipsit de interes să se pună în viitor un accent mai deosebit și pe ideea că începuturile culturilor Dridu și Salvoto-Maiățk s-au cristalizat în zonele unde s-au retras

aceia dintre purtătorii culturii Sântana de Mureș - Cerneahov, care au supraviețuit după marea invazie a hunilor.

Din rândul acestor zone fac parte, după cum se știe, nord-estul Peninsulei Balcanice (inclusiv Dobrogea) și anumite regiuni azoviene la care se adaugă, firește, și Crimeea.

Nu este exclus ca tocmai aici, la periferia Imperiului Bizantin, să se fi născut culturile Dridu și Salvoto-Maiățk, ca rezultat al grefării elementelor de cultură materială de tip Sântana de Mureș - Cerneahov pe fondul cultural autohton.

Desigur, se poate aduce obiecția că trăsăturile fondului cultural băștinaș din nord-estul Peninsulei Balcanice se deosebesc oarecum de cele ale fondului cultural autohton din Crimeea și ținuturile azoviene; se știe doar, că în prima din aceste regiuni exista o puternică masă de populație romanizată, ceea ce nu este cazul Crimeei, spre exemplu. S-ar putea însă ca tocmai în această realitate istorică să se ascundă factorii care au determinat particularitățile fiecăreia dintre culturile Dridu și Saltovo-Maiățk. Evident, nouă nu ne scapă din vedere nici faptul că atât cultura Dridu cât și cultura Saltovo-Maiățk au fost *colorate* prin contribuția unor populații slave, alane, hazare, (proto)bulgare etc. Într-o atare situație însă rămâne să se admită că ceea ce le unește, ceea ce e caracteristic ambelor culturi, este tocmai *moștenirea* lăsată de cultura Sântana de Mureș - Cerneahov. În sensul acesta se poate susține cu destul temei că asocierea speciei cenușii cu aceea nisipoasă din cadrul ceramicii de tip Dridu și Saltovo-Maiățk nu este altceva decât o replică pe o altă treaptă cronologică a unui fenomen caracteristic ariei culturale Sântana de Mureș - Cerneahov.

O eventuală obiecție cum că nici la Dunărea de Jos și nici în ținuturile crimeo-azoviene nu se poate preciza un drum evolutiv de la cultura Sântana de Mureș - Cerneahov la aceea din epoca feudală timpurie (Dridu și Saltovo), devine lipsită de sens câtă vreme o asemenea obiecție se poate aduce oricărei dintre *soluțiile* preconizate.

De altfel, procesul nașterii unei culturi nu trebuie privit ca o consecință firească a unor transformări lente și evolutive a culturilor precedente. Dimpotrivă, el trebuie să fi avut un caracter exploziv - ca rezultat al unor acumulări cantitative petrecute într-o perioadă istorică, mai mult sau mai puțin îndelungată. În retorta acumulărilor și prefacerilor din această perioadă unele elemente de cultură materială au fost eliminate, iar altele, modificate. În felul acesta poate fi înțeleasă și existența sigură în Dobrogea, la sfârșitul secolului al VI-lea și începutul secolului al VII-lea, a unor vase negre-cenușii¹² care nu mai seamănă cu ceramica din sec.IV.

Oricum s-ar prezenta situația, atunci când se analizează originile culturii Dridu, nu trebuie omis nici raportul populației romanizate de la sud de Dunăre. Referindu-ne la ceramică, vom reține că vasele coacinate cu vopsea roșie sau brună și cele smălțuite verde-oliv - atât de caracteristice așezărilor din Dobrogea secolului al X-lea - nu sunt altceva decât un ecou îndepărtat al unei ceramici cunoscute în aceeași regiune în secolele IV-VI. În plus, anumite tradiții locale antice se întrezăresc chiar și în forma și decorul vaselor nisipoase din cadrul culturii Dridu¹⁴.

Admițând că vasele *Dridu* și *Saltovo-Maiățk* s-au individualizat în aceeași vreme ca tipuri aparte, la Dunărea de Jos și, respectiv, în părțile sud-est europene ale URSS, în condițiile altoirii unor elemente *Sântana de Mureș - Cerneahov* pe fondul local autohton, noi înclinăm să

credem că acest proces s-a produs inițial numai în anumite centre. Evident, ceva mai târziu, după ce s-au conturat pe deplin tipurile de vase *Dridu* și *Saltovo-Maiatk*, au început să iradiază din centrele lor genetice și înspre regiunile înconjurătoare.

Opinând că, culturile *Dridu* și *Saltovo-Maiatk* s-au format în zone geografice diferite, noi nu negăm posibilitatea ca între ele să se fi stabilit, încă de la început, anumite punți de legătură, mai ales prin intermediul unor populații având aceleași rădăcini etnice.

În sensul acesta merită să fie remarcată existența în Dobrogea încă și în secolul al IX-lea al unor rămășițe gotice¹⁵ înrudite, firește, cu acelea care se stabiliseră în Crimeea în secolul al IV-lea. În asemenea condiții, este posibil ca unele elemente de cultură materială, să fi fost vehiculate mereu dintr-o parte în alta, ceea ce - în ultimă instanță - a dus și la o mai strânsă apropiere între culturile *Dridu* și *Saltovo-Maiatk*¹⁶

Cât privește problema determinării etnice a purtătorilor cultruii *Dridu* (pe deplin formate) de la Dunărea de Jos, ea trebuie analizată cu multă circumspecție.

Plecând de la realitatea existenței în nord-estul Bulgariei în secolele VIII-IX a unor populații slavo-bulgare, unii cercetători au atribuit această cultură, exclusiv, slavo-bulgarilor; dar un atare procedeu intră într-o evidentă contradicție cu următoarele observații: 1) din datele de care dispunem, nu reiese că ea este de origine slavo-bulgară; 2) dacă ea este slavo-bulgară, de ce nu se întinde atunci și în regiunile de vest și de sud ale Bulgariei?¹⁷ ; 3) în sfârșit, dacă această cultură aparține slavo-bulgarilor, care este atunci cultura comunităților românești și a altor populații din nord-estul Peninsulei Balcanice? De aceea, din punctul nostru de vedere, este mai drept să se admită că cultura *Dridu*, în forma ei de maximă dezvoltare, departe de a fi atributul cutărui sau cutărui etnos, are, mai degrabă, caracterul unei culturi care corespunde unui anumit grad de dezvoltare socială, economică și politică a comunităților omenești - indiferent de natura lor etnică - din regiunile de la Dunărea de Jos.¹⁸ De altfel, această judecată este valabilă și pentru cultura *Saltovo-Maiatk*.

În legătură cu *Cultura I* de la Djedjovi Lozea se ridică și problema datei de sfârșit a acesteia. După opinia Jivkăi Vâjarova, *Cultura I* își încheie existența în secolul al IX-lea. Altfel, ar fi trebuit ca la Djedjovi Lozea să se găsească ceramică vopsită cu roșu sau brun și smălțuită verde-oliv, specii frecvent întâlnite în mediile arheologice din a doua jumătate a veacului al X-lea. Dacă, *Cultura II* și-ar fi prelungit existența până în secolul al XI-lea, atunci trebuia să apară acolo și fragmente de căldări de lut cu fundul rotunjit, precum și alte obiecte, podoabe, monede - databile în veacul al XI-lea. Nu este exclus ca din acest punct de vedere să existe un raport direct între așezarea de la Kaleto și cea de la Djedjovi Lozea, în sensul că prima și-a început existența atunci când și-a încheiat-o cealaltă.

Ajungând aici, se cuvine să apreciem totuși ca pozitivă munca cercetătoarei bulgare Jivka Vâjarova care, adunând toate monumentele arheologice de la Djedjovi Lózea, a înțeles să le prezinte în comparație cu alte monumente din Bulgaria și din celelalte țări. Cu alte cuvinte, Jivka Vâjarova, în lucrarea de față, ne-a schițat un tablou aproape complet al realităților arheologice atribuite de d-sa slavilor timpurii și slavo-bulgarilor, din regiunile sud-dunărene.

Însoțindu-și descrierea cu numeroase planuri și fotografii, Jivka Vâjarova a căutat să

dea o imagine cât mai fidelă a rezultatelor muncii sale. Firește, dacă materialul ilustrativ ar fi cuprins și un număr, fie el și restrâns, de situații de profile, lucrarea ar fi câștigat și mai mult.

Demonstrația tezelor sale, operată în capitolul VI al lucrării, chiar și atunci când nu ne convinge, trebuie apreciată pentru acuratețea sa metodologică.

Expunându-ne punctul nostru de vedere privitor la originile culturii Dridu sau slavo-bulgare, cum o numește Jivka Vâjarova, atunci când se referă la regiunile bulgărești, noi înșine suntem convinși că el nu constituie decât o simplă ipoteză de lucru care nu știrbește cu nimic din valoarea datelor prezentate de cercetătoarea bulgară.

Problema originii acestei culturi - în stadiul actual al cercetărilor - este încă spinoasă¹⁹. Soluțiile care se dau sunt pe cât de contradictorii²⁰, pe atât de incomplete. Pentru găsierea unei căi eficace în cercetarea originii culturii Dridu, este necesar să se emită nu numai ipoteze și soluții, dar să se publice și monografiile de așezări, studii și articole cuprinzând un număr cât mai mare de date rezultate din cercetarea obiectivelor arheologice. De aceea socotim contribuția Jivkai Vâjarova ca un bun instrument de lucru pentru toți specialiștii în problemele arheologice ale Dunării de Jos (sec. VI-X).

În sfârșit, se cuvine a fi apreciată la justa ei valoare și contribuția lui St.Ivanov care - la capătul volumului - ne prezintă o analiză detaliată a materialului osteologic descoperit în așezarea de la Djedjovi Lozea.

NOTE

1. Dintre numeroasele studii rezervate acestor probleme se remarcă mai ales următoarele: RANNESLAVJANSKAJA KERAMKA IZ SELO POPINA, în KS, 63, Moscova, 1956, SLAVJANOBULGARSKETE SELIȘTE KRAI SELO POPINA, SILISTRENSKO, Sofia, 1956 (monografie), SLAVIANSKATA KERAMICA OT S. POPINA SILISTRENSKO, în volumul omagial D. Döcev, Sofia, 1958, SLAVIANSKIAT NEKROPOL V SELO BUKOVŢI VRACANSKE, în Arheologia, I, 1-3, Sofia 1959, SLAVJANITE NA JUG OT DUNAVA (po arheologhiceski dani), în Arheologia, VI, 2, Sofia, 1964, K VOPROSU O MATERIAL'NOJ KULTURE PLISKI I PRESLAVA, în Actes du XXII Congrès international des études byzantines, Ohrida, 1964.

2. I. Nestor, LES DONNÉES ARCHÉOLOGIQUES ET LE PROBLÈME DE LA FORMATION DU PEUPLE ROUMAIN, în Revue roumain d'histoire, 3, 1964 p. 396.

3. Vezi această problemă discutată mai pe larg la Aurelian Petre, QUELQUES DONNÉES ARCHÉOLOGIQUES CONCERNANT LA CONTINUITÉ DE LA POPULATION ET DE LA CULTURE ROMANO - BYZANTINE DANS LA SCYTHIE MINEURE AUX VI-e ET VII-e SIÈCLES DE NOTRE ÈRE, în Dacia, N.S., VII 1963, p.317-353.

4. Theophanes, CHRONOGRAPHIA, vol. I, Leipzig, 1889, p.547. Firește, o stăpânire bizantină în aceste părți la sfârșitul veacului al VII-lea presupune și existența unei populații romanizate.

5. IBIDEM.

6. Desigur, nu mai poate fi vorba de existența în Dobrogea a unor gamizoane bizantine organizate în sistemul subordonării piramidale și rezidând în cetăți amenajate după sistemul celor din restul Imperiului. Este posibil ca acum autoritatea bizantină să se fi exercitat în Dobrogea mai degrabă la adăpostul unor populații *clientelare*.

7. Theophanes, p.572.

8. Nu este exclus ca stăpânirea bizantină să se fi menținut în Dobrogea de nord, desigur, cu unele întreruperi, și în secolele VIII - IX. Vezi I.Mititeșu și I.Barnea, SIGILII DE PLUMB BIZANTINE DIN REGIUNEA DUNĂRII DE JOS, în SCIV, 17, 1, 1966, p.44.

9. Petre Diaconu, J. VĂJAROVA, SLAVII LA SUD DE DUNĂRE (după datele arheologice), în Revista de referate și recenzii, seria istorie și etnografie, 3, 1965, p.193.

10. Maria Comșa, LA CIVILISATOIN BALKANO - DANUBIENNE (IX - XI - e siècle) SUR LE TERRITOIRE DE LA R.P.ROUMANIE (origine, évolution et appartenance ethnique) ETUDE PRÉLIMINAIRE, în Dacia, N.S., VIII, 1963, p.413 sq. o denumește *Cultura Balkano - Danubiană*. Referindu-se la ceramica din cadrul acestei culturi unii cercetători au numit-o *ceramică feudală timpurie* (vezi, Gh. Florescu, R. Florescu, P. Diaconu, CAPIDAVA I, București, 1958, p.231). Tot aici se insistă asupra originii provincial-romane

11. Vezi această obiecție și la Sonia Gheorghieva, K VOPROSU O MATERIAL'NOI KULTURE SLAVJAN I PROBOLGAR NA NIJNEM DUNAE, în Studia in honorem M.S. Drinov, Sofia, 1960, p.359.

12. M.I.Artamanov, în Arheologhia, VII, 2, Sofia, 1965, p.64.

13. I.Barnea, DATE NOI DESPRE AXIOPOLOS, în SCIV, XI, 1960, 1, p.73 fig.2/1, 2, 4; p.75, p.1/1-2. I. Barnea datează, la p.76, aceste vase la sârșitul veacului al VI-lea. Prin analogie cu unele vase de la Mangalia (vezi Petre Diaconu, UN NOU TIP CERAMIC DIN EPOCA ROMANO - BIZANTINĂ, în SCIV, X, 1959, 2, p.487-489), ele pot fi date, însă, și la începutul secolului al VII-lea.

14. I.Nestor, OP. CIT.,p.408-409; St.Mihailov, OTNOSNO PROIZHODA NA RANNOSREDNOVEKOVNATA CERNOLASKAVA KERAMIKA V BULGARIA, în Arheologhia, III, 4, Sofia, 1961, p.9, socotește că ceramica cenușie din cultura feudală timpurie este de origine romană. Același autor, însă, la care se adaugă și Sonia Gheorghieva, nu exclude, în privința aceasta, și anumite influențe cemeahoviene. După opinia Jivkei Văjarova existența mărcilor de olar pe fundul vaselor din *Cultura II* (Dridu, n.n.) constituie un argument în plus că aceste vase nu se dezvoltă din ceramica romană. Se știe doar - susține d-sa la p.164 - că mărcile de olar nu erau cunoscute în antichitatea romană târzie. Și, totuși, practica ștampilării vaselor de sticlă este cunoscută în lumea romană, iar existența mărcilor de olar pe fundul vaselor de lut este atestată pentru secolele IV - VI, deocamdată numai în antichitatea romană (vezi Herbert Mitscha-Märcheim, Bodenzeichen auf spätrömischen Tongefässen aus Mautern, în N.O. în Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege, 1963, XVII, 4, p.153-157. Lucrarea lui H.M. mi-a fost semnalată de prof. I.Nestor.

15. Walafridi Strabi, FULDENSIS MONACHI OPERA OMNIA = Migne P.L. tom CXIV, Paris, 1879, col.926 D, cap. VII.

16. Nu este exclus ca specia ceramicii cenușii atât din cultura Dridu cât și din cea Saltovo - Maiak să se fi menținut prin intermediul populațiilor gotice. În acest sens merită să se amintească observația că ceramica cenușie apare în toate regiunile mediteraneene (inclusiv Spania) care au cunoscut prezența geților.

17. Se știe că bulgarii încă de la venirea lor au ocupat o zonă care depășea spre vest limitele de apus ale regiunii de răspândire a culturii Dridu. Despre ținuturile de apus ale Bulgariei intrate sub autoritatea bulgarilor la sârșitul secolului al VII-lea, vezi I.Ducev, OBEDINENIETO NA SLAVJANSKITE PLEMENA V MIZIA PREZ VII V., în Studia in honorem M.S. Drinov, Sofia, 1960, p.417-428; vezi acolo și restul bibliografiei.

18. Gh.Florescu, R.Florescu, P. Diaconu, CAPIDAVA I, București, 1958, p.231; Sonia Gheorghieva, OP. CIT., p.368.

19. Vezi și recenziile publicate de St.Mihailov și At.Milcev în Arheologhia, VII, 2, Sofia, 1965, p.66-70 și în Arheologhia, VII, 3, p.67-70.

20. Aici este locul să atragem atenția că noi înșine am manifestat poziții contradictorii în unele din recenziile pe care le-am publicat în revistele SCIV și Dacia.

(Publicat - versiune franceză - în RRH, V, 1966, 3, p.485-493)

